

שעור ח: בין נר שבת לנר חנוכה

שבת ל' ע"ב – כ"א ע"ב

שיבוצה של סוגיית חנוכה בתוך פרק במה מדליקין, נובע מן המקום המרכזי של מצות הדלקת הנר בחנוכה. רוב הסוגיות העוסקות בחנוכה בדפי פרק במה מדליקין, עוסקות בהלכות הדלקת הנר. הקישור הראשוני של ענין חנוכה לפרק במה מדליקין הוא בסוגיה המשווה את סוגי השמנים והפתילות המותרים בשבת, לסוגי השמנים והפתילות המותרים בחנוכה. עיון בהשוואה זו ילמדנו אודות הדמיון והשוני בין שתי מצוות הדלקת נר זו. ובכך יעסוק שעורנו.

עיקרי השעור

- א. [נרות ושמנים של שבת](#) המשנה בפרק במה מדליקין עוסקת בשמנים ופתילות הראויים להדלקת נר שבת. מחלוקת התנאים בשאלה זו מוכרעת להלכה כעמדה הסוברת שעיקר עניינו של נר שבת הוא בשימושיות שבו ולכן יש להתיר כל השמנים והפתילות המתאימים לבעירה טובה, ואין בהם חשש שמא יצטרך להיטיבם בשבת, או שמא יכבו מוקדם מן הראוי.
- ב. [פתילות ושמנים שבמקדש](#) ההקבלה שנערכת בגמרא בין נר שבת לנר המקדש מפתיעה מכיון שמקדש מותר להדליק רק בשמן זית. נראה שההקבלה באה להדגיש קיומו של ממד קדושה גם בנר השבת ולהצביע על זיקה בין השבת לבין המקדש.
- ג. [פתילות ושמנים של חנוכה – מחלוקת האמוראים](#) אמוראי בבל בדורות הראשונים נחלקו אם גם בחנוכה יש להקפיד על שמנים ופתילות כמו בשבת. המחלוקת הקטבית מתמצעת על ידי רב חסדא המבחין בין נר חנוכה בחול לבין נר חנוכה בשבת.
- ד. [ביאורי אמוראים למחלוקת ראשוני האמוראים](#) האמוראים המאוחרים מסבירים את מחלוקת האמוראים הראשונים כתלויה בשתי שאלות, האחת – אם "כבתה זקוק לה", כלומר אם חייבים לדאוג למשך הבעירה של נר, והאחרת, אם מותר להשתמש לאורו של הנר. הפרשנות של האמוראים המאוחרים אינה מובנת מאליה ולא התקבלה בנקל.
- ה. [מבנה הסוגיה](#) העיון בסוגית הקבלת נרות שבת ונרות חנוכה מורה שיש בו שילוב של פרשנות מאוחרת בתוך דברי אמוראים ראשונים. השילוב הזה נעשה על ידי הגמרא רק אחרי שהפירושים התקבלו. דברי הראשונים יכולים היו להתפרש גם באופן אחר כפי שנרמז בגמרא וכפי שיתבאר בהמשך השעור
- ו. [הרצאת מעות בפני נר חנוכה](#) טעמו של האיסור להרצות מעות בפני נר חנוכה שנוי במחלוקת. האם זה נובע מכך שיש בנר קדושה, או מפני שיש ביזוי למצוה.
- ז. [מדליקין מנר לנר](#) מחלוקת רב ושמואל בשאלה אם מותר להדליק מנר לנר, קשורה לדיון הקודם. אם מסבירים שהאיסור להדליק מנר לנר קשור לקדושה שיש בנר, או שהוא קשור לבזיון המצוה.
- ח. [הדלקה עושה מצוה](#) המחלוקת אם הדלקה עושה מצוה מוצגת בגמרא כתלויה במחלוקת מדליקין מנר לנר. יש לבחון היטב כיצד משתלבות המחלוקות בנושאים השונים לכלל שתי עמדות מרכזיות בהבנת משמעותו ומעלתו של נר חנוכה
- ט. [קדושה והדלקה](#) אפשר להראות מגמות מנוגדות בהסברת הקשר בין המחלוקות בגמרא. הסבר ההלכות השונות בסוגיה מכיל בתוכם הנחות מסוימות אודות תפיסת הקדושה של הנר. באופן כללי ניתן לומר שיש בגמרא מגמה בולטת להעדיף את הפירושים המבוססים על תפיסת המצוה על פני הפירושים המבוססים על תפיסת הקדושה.
- י. [שמן זית מן המובחר](#) הדעה ששמן זית הוא העדיף גם לנר שבת וגם לנר חנוכה קשורה מן הסתם למנורת המקדש ולנס חנוכה שנעשה בשמן. בגמרא מוצאים מגמה להסביר גם את העדפת שמן הזית בשיקולים של איכות הבעירה וגישה זו מחזקת את המודעות לכך שיש מגמה בסוגיה לצמצם את ממד הקדושה ואת הדמיון בין נר חנוכה למנורת המקדש.
- יא. [זמן ההדלקה](#) פרק הזמן "עד שתכלה רגל מן השוק" נקבע כזמן המיטבי להדלקת נר חנוכה. מחלוקת הראשונים אם אפשר להדליק גם אחרי הזמן הזה, קשורה לשאלה מה עיקרה של מצוה נר חנוכה, ההדלקה או הראות האור.

- יב. [משך הבעירה](#) שאלה אחרת התלויה בהבנת "עד שתכלה רגל מן השוק" היא שאלת כמות השמן שאמורה להנתן בנר. גם בשאלה זו, אפשר לומר שהדיון הוא על השמן – כעין שעור בהקרבה, או שהדיון הוא על משך הבעירה והראות האור.
- יג. [שאריות השמן](#) הדיון בין הראשונים על קדושתן והקצאתן של שאריות השמן של נר חנוכה משקף את המתח הדו-קטבי בין תפיסת הקדושה – שמחייבת גם קדושתו והקצאתו של השמן, לבין ממד המצוה – שעל פיו תשמישים של מצוה אין בהם שום קדושה אחרי תום המועד והם נזרקים.
- יד. [סיכום – שימור הרעיונות](#) אף על פי שהמגמה של הסוגיה ופרשנות ההלכה היא לצמצם את משקלה של תודעת הקדושה בנר חנוכה, אפשר להראות שהתודעה הזאת לא נעלמה והיא מחלחלת גם לפסקי הלכה וגם למנהגים. מכאן אמירה כללית על "חוק שימור הרעיונות" – דעות דחויים אינן נעלמות אלא ממתוות לשעת הכושר שבה ישובו ויבואו לידי ביטוי בעולם.

א.נרות ושמינים של שבת

חלקו הראשון של פרק "במה מדליקין" עוסק בפתילות ובשמינים, שמותר להדליק בהם בשבת. תנא קמא במשנה א' מונה רשימה של פתילות ושמינים שאין מדליקין בהם:

במה מדליקין ובמה אין מדליקין?

אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך ולא בפתילת האידן ולא בפתילת המדבר ולא בירוקה שעל פני המים ולא בזפת ולא בשעוה ולא בשמן קיק ולא בשמן שריפה ולא באליה ולא בחלב...¹

בחלקה האחרון של משנה זו נחלקו חכמים ונחום המדי בענין ההדלקה בחלב:

נחום המדי אומר: מדליקין בחלב מבושל. וחכמים אומרים: אחד מבושל אחד שאינו מבושל אין מדליקין בו. המשנה מונה ששה סוגי פתילות וששה סוגי שמינים אסורים.²

משנה ב' היא המשכה של משנה א' והיא עוסקת בשמינים בלבד:

אין מדליקין בשמן שרפה ביום טוב. רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת. וחכמים מתירין בכל השמינים: בשמן שושמינין בשמן אגוזים בשמן צנונות בשמן דגים בשמן פקועות בעטרן ובנפט. רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד.³

מן ההסברים שניתנו להלכות שבמשנה על ידי הגמרא,⁴ מתברר שיש במשנה שלש גישות עיקריות להדלקת הנר. דעת תנא קמא במשנה א' שהיא גם דעת חכמים במשנה ב' היא, שצריך שהנר ידלק היטב, כדי שלא יכבה או שלא יבואו לתקנו ולהטותו בשבת. הפתילות והשמינים האסורים לפי דעה זו, אסורים מסיבות שימושיות: הם פתילות ושמינים שאינם בוערים יפה, ויש בהם חשש להטיה או להכבות הנר בשבת. הנחיות אלו דומות להנחיות בפרק שלישי אודות גריפת וקטימת הכירה בערב שבת, שנועדו למנוע מכשלות באיסור בישול והבערה. לדעת רבי ישמעאל, נדרש מהנר יותר מכך: צריך שלא יפגום ב"כבוד שבת", נר שריוח רע, פוגע בכבודה של השבת. בגמרא נימקו זאת כגזירה: "אמר רבה,⁵ מתוך שריוח רע, גזירה שמא יניחנו ויצא".⁶ יתכן שהסבר זה כבר מתחשב בדעה שהתקבלה להלכה, שהמבחן העיקרי לנר הוא השימושיות שלו, ונר שריוח רע אינו שימושי, כי אין אדם יושב ונהנה מאורו, ובזה אין הוא שונה מהותית מנר שמהבהב באופן שלא נוח ליהנות ממנו, או נר שכבה טרם זמנו. אבל יתכן לומר שרבי ישמעאל עצמו התכוון ליותר מכך, וסבר שאין ראוי להדליק לשבת בשמן מאוס, מעין "הקריבהו נא לפחתך".⁷

גישה מצמצמת ומחמירה ביותר היא גישתו של רבי טרפון, הסובר שיש להדליק דוקא בשמן זית. לפי הגישה הזאת, המוקד בהדלקת נר שבת אינו הענין השימושי, אלא הענין הסמלי-חגיגי. לכן לא די בשמן שדולק היטב, אלא נדרש שמן זית, שהוא שמן המאור של המקדש, והוא השמן המשובח מכולם, לא רק באופן בעירתו אלא גם במשמעותו הסמלית.

דעתו של רבי טרפון לא התקבלה להלכה, ונפסק שני של שבת נבחן רק במבחן השימושיות. דעת רבי ישמעאל התקבלה להלכה, בנימוק של "שמא יניחנו ויצא",⁸ כלומר, גם זה נימוק של מידת השימוש שבו, ולא בשל "כבוד השבת". בשעור על נר של שבת, נראה שהתפיסה של נר לכבוד ולסמל חזרה והופיעה במצות נר שבת במשך הדורות, ועל כן גם התעוררו חסידים ואנשי מעשה להדליק בשמן זית, כשיטת רבי טרפון, הגם שאין הלכה כמותו.⁹

¹ שבת פרק ב' משנה א'.

² זו, מן הסתם, תבנית מספרית סמלית, ולא רשימה אקראית מצטברת של פרטים. במשנה ב' ובכרייתא שבגמרא נמנים שמינים נוספים.

³ משנה מסכת שבת פרק ב משנה ב

⁴ בדף כ' ע"ב.

⁵ כך נוסח כת"י מינכן 95. וכך גירסת ספר העתים (סימן יג). בדפוס, ברי"ף וברא"ש: רבא, ובכת"י וטיקן 127: אמר רב. והנוסח

"רבה" נראה עדיף, כיון שדרכו של רבה היא לנמק הלכות רבות במסכת שבת ב"גזירה שמא", עי' להלן בהערה 7.

⁶ בבלי שבת כ"ה ב'.

⁷ אפשר לצרף את הטעם הזה לרשימה ארוכה של איסורים בשבת, בעיקר איסורי שבות, שנומקו בגמרא, על ידי אמוראי בכל החל מן

הדור השלישי (רבה) ב"גזירה שמא".

⁸ שו"ע או"ח רס"ד ג'. אבל רבנו ירוחם פסק כחכמים והתיר עטרן. תולדות אדם וחווה נתיב יב ח"ב, סז א'.

⁹ שו"ע או"ח רס"ד ו'. המשנ"ב מנמק זאת כך שהוא נמשך אחר הפתילה יותר מכולם. אבל בשו"ע הרב (ס"ק יב) כתב שמצוה להדר

אחרי שמן זית "כמו לנר חנוכה". ועי' מש"כ בענין זה בדף פרשת השבוע באתר בית מורשה, בהעלותך תש"ע.

ב.פתילות ושמיים שבמקדש

מנרת המקדש ממלאת תפקיד שונה מנר של שבת. בעוד שתפקידו העיקרי של נר השבת הוא להאיר את הבית, אין תפקידה של מנרת המקדש להאיר את המקדש. כפי ששאל רב ששת בסוגייתנו: "וכי לאורה הוא צריך?"¹⁰ מנרת המקדש היא מקור אור סמלי, המורה שמן המקדש יוצא אור של טהרה וקדושה לעולם כולו. אמנם, בגמרא מתקיים דיון לגבי נרות המקדש, באופן שתולה אותם בדין נר שבת:

תני רמי בר חמא: פתילות ושמיים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת - אין מדליקין בהן במקדש, משום שנאמר: "להעלות נר תמיד".¹¹ הוא תני לה והוא אמר לה: כדי שתהא שלהבת עולה מאיליה, ולא שתהא עולה על ידי דבר אחר. תנן: מבלאי מכנסי כהנים ומהמיניהם היו מפקיעין, ומהן מדליקין? שמחת בית השואבה שאני. תא שמע, דתני רבה בר מתנה: בגדי כהונה שבלו מפקיעין אותן, ומהן היו עושין פתילות למקדש. מאי לאו דכלאים? - לא, דבוץ.¹²

הברייתא שהביא רמי בר חמא מעוררת מספר תמיהות.

א. מדוע תלו את דין מנרת המקדש בדין נרות שבת? הלא מנרת המקדש חיובה מן התורה, ואילו נרות שבת הם מתקנת חכמים, היה צריך ללמוד נרות שבת מן המקדש ולא להיפך.

ב. הלשון "פתילות ושמיים" אינה הולמת כלל את מנרת המקדש. שהרי במקדש התורה ציוה להדליק בשמן זית זך, כתית למאור. וברור שאם משווים לשבת, ההשוואה יכולה להתייחס רק לפתילות.¹³

ג. הטעם שמציע רמי בר חמא להשוואה, גם הוא אינו מובן די הצורך. בשבת, סיבת ההגבלה על השמיים והפתילות הוא החשש שמא יִכָּבֶה הנר או שמא יטה. ואילו הטעם למקדש הוא: "שתהא שלהבת עולה מאליה ולא על ידי דבר אחר". מדוע רשימת השמיים והפתילות התואמת את החשש האחד תואמת גם את החשש השני? נראה שהטעמים אינם זהים. החשש לגבי שבת, ממוקד באיכות הבעירה, ואילו הענין של "אינה עולה על ידי דבר אחר", נשמע כצורת בעירה מסוימת, שאינה ראויה למקדש על פי דרשת הכתוב. אם הנימוקים שונים, יכול להיות ש"תהיה שלהבת עולה על ידי דבר אחר", ועדיין לא תהיה הפתילה אסורה בשבת, כי היא דולקת היטב, ולהיפך: יכול להיות שפתילה שאסורה בשבת כי יש חשש שמי שיבוא להשתמש לאורה יצטרך להטות, אינה אסורה במקדש, כי אין משתמשים לאורה, ואם דולקת כל דהו כבר נחשב לאור ראוי, בתנאי שמתקיים בה "להעלות נר תמיד" – שתהא שלהבת עולה מאליה.¹⁴

עיקר חשיבותה של הברייתא בסוגיה, הוא ההיקש שנעשה בה בין נר של שבת לנר של מקדש. הברייתא והמימרא של רמי בר חמא מהווה חולית מעבר מסוגית נר שבת לסוגית נר חנוכה, ומרמזת לכך שיש בנר של שבת משהו שמעבר לשימוש פשוט של אור, והוא דומה במקצת למנרת המקדש.¹⁵ במידה מסוימת, הדרשה "להעלות נר תמיד" שנאמרה לגבי נר המקדש, מאירה במשהו גם את אופיו של נר השבת. משמע שגם בנר שבת החיוב להשתמש בפתילות ושמיים מיוחדים, אינו רק בשל גזירה שמא יטה או יכבה, אלא זו דרישה חיובית המקבילה ל"העלות נר תמיד", וקשורה בכבודה של השבת, כפי שניסח רבי ישמעאל במשנה.

לפי ההקבלה הזאת מובנת יותר שיטתו של רבי טרפון, הסבור שיש להגביל את נר של שבת לשמן זית בלבד, כנרות המנורה שבמקדש.

המשך הדיון, היוצר הבחנה במקדש עצמו, בין נרות המנורה לבין המאור של שמחת בית השואבה, מחזק עוד את ההבנה שנר שבת מתאים דווקא לנר המנורה ולא לתאורה רגילה.¹⁶ שכן כאשר מדובר בתאורה לצורך שימושי בלבד, מותר להשתמש גם במקדש בכל דבר שמאיר, ולא דווקא בנרות, אף לא בשמיים ופתילות מיוחדים.

¹⁰ שבת כב ב. ועי' גם במדבר רבה טו ז, ובתנחומא (בובר) תצוה, ס"ד ו-ו. ובהעלותך ס"ב ו-ד.

¹¹ שמות כז כ

¹² שבת כא ע"א

¹³ מתוך כך, יש רצו לתקן הגירסה, ולהשמיט שמיים מהברייתא של רמי בר חמא. אבל אפשר לומר שאין צורך להגיה, והנוסח - "לא דק". הניסוח דומה לניסוח של מימרת רב הונא דלקמן, בענין חנוכה. לשון המאירי: "ובשמיים מיהא לא הוצרכה ללמדה לענין מנורה שהרי שמן זית זך כתיב".

¹⁴ רש"י מיישב את הקושי הזה באמרו: "ולא שתהא עולה כו' - ולא שתהא צריכה תיקון והטייה": כלומר, הוא משווה את שני הטעמים, ועושה מהם ענין אחד. וכלשון הזה פירש גם המאירי. אבל הפני יהושע מטעים אחרת את ההלכה של המקדש, ואומר כך:

"האי טעמא שייך אפילו במקדש ואדרבא במקדש יש לעשות יותר מצוה מן המוכרח לענין שלא יסכסך האור כלל ויש ליקח פתילה יפה דאין עניות במקום עשירות משא"כ בשבת דימנין שאין לו שמן אחר אפ"ה אסור, כן נראה לי"

¹⁵ כפי המבואר בשעורנו על נר שבת, שהפך ל"נר של כבוד". והוקבל למנורת המקדש ליד שלחן הסעודה המקביל לשלחן לחם הפנים.

¹⁶ עי' בריטב"א, שהזכיר אפשרות נוספת, של "שאר נרות שבמקדש" בתוך הדיון על מכנסי הכהנים והמייניהם.

ג. פתילות ושמינים של חנוכה – מחלוקת האמוראים

בהמשך לדיון על פתילות ושמינים של שבת ושל המקדש, עוברת הגמרא לדון בפתילות ושמינים של נר חנוכה.¹⁷

אמר רב הונא: פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת - אין מדליקין בהן בחנוכה, בין בשבת בין בחול. אמר רבא: מאי טעמא דרב הונא? קסבר: כבתה זקוק לה, ומותר להשתמש לאורה. ורב חסדא אמר: מדליקין בהן בחול, אבל לא בשבת, קסבר: כבתה אין זקוק לה, ומותר להשתמש לאורה. אמר רבי זירא אמר רב מתנה, ואמרי לה אמר רבי זירא אמר רב: פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת - מדליקין בהן בחנוכה, בין בחול בין בשבת. אמר רבי ירמיה: מאי טעמא דרב? קסבר: כבתה אין זקוק לה, ואסור להשתמש לאורה. אמרו רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי ירמיה - ולא קיבלה. כי אתא רבין, אמרו רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי יוחנן - וקיבלה. אמר: אי זכאי גמירתיה לשמעתי מעיקרא. - והא גמרה! - נפקא מינה לגירסא דינקותא.¹⁸

יש להבחין בסוגיה זו בין הדעות לבין הטעמים. שלש הדעות שבגמרא הן:

א. רב הונא: פתילות ושמינים שאמרו אין מדליקין בהן בשבת אין מדליקין בהן בחנוכה.

ב. רב חסדא: מדליקין בהן בחול אבל לא בשבת.

ג. רב זירא בשם רב מתנה או רב¹⁹: מדליקין בהן בין בחול בין בשבת.

כל הדיון הזה מבוסס על כך שנפסקה הלכה כדעות במשנה המתירות הדלקה בפתילות ושמינים שונים בשבת, ולא רק בשמן זית. לדעה זו אסור להדליק בשבת רק בשמינים ופתילות שאינם דולקים יפה ויש חשש שיכבו בטרם עת או שיצטרכו לתקנם ולהטותם בעת בעירתם.

המחלוקת הקטבית היא בין רב הונא לבין רב. רב הונא מחמיר בנר חנוכה ורב מיקל. המחלוקת שלהם אינה מתייחסת דווקא לשבת של חנוכה, אלא לכלל ימי החנוכה. רב חסדא, ממצע בין השיטות ומכריע שבשבת של חנוכה יש להחמיר ובחול יש להקל.

היות והגמרא מציבה את סוגית נר חנוכה מיד אחרי סוגית נר המקדש, עולה המחשבה לקשר את שני העניינים ולהסביר שלדעת רב הונא יש להקפיד בנר חנוכה כמו בנר המקדש. כשם שמקפידים במנורת המקדש שתהא שלהבת עולה מאליה, כך יש להקפיד בנר חנוכה, שהרי עניינו של נר חנוכה הוא זכר למנורת המקדש. רב חולק וסובר שאין בנר חנוכה מעמד מיוחד שכזה, ואפשר להדליקו בכל סוגי השמינים והפתילות.

הפירוש הראשוני הזה אינו מצריך כלל להתייחס לשבת שבחנוכה. הוא דן ב"נר חנוכה" של שאר הימים, ובשאלה אם לדמותו לנר שבת ולהדר בו, כמו בנר המקדש, או דילמא, אין צורך בכך. הצבת המחלוקת בנושא נר חנוכה בסמיכות לברייתא בנושא נר המקדש, ולדיון אודותיה, מחזקת את ההקבלה ביניהן: מי שסבור שנר חנוכה דומה לנר המקדש, יהדר להדליק בשמינים ופתילות טובים, ומי שסבור שאינו כן, אינו מחייב זאת.

בשלב זה אין צורך לומר שרב ורב הונא התייחסו בכלל לנר חנוכה שהודלק בשבת.

רב חסדא ממצע ביניהם: בחול הוא סובר כמקילים, ובשבת מחמיר. למעשה, הוא פוסק כרב בימות החול, וכסברתו, שאין להשוות נר חנוכה לנר המקדש. אלא שבשבת הוא מחייב שמינים ופתילות טובים כדין כל נר שמודלק בשבת, שמא יטה ושמא יכבה.

ד. ביאורי אמוראים למחלוקת האמוראים הראשונים

ברובד השני של הסוגיה דנים אמוראים מאוחרים בטעמי ההלכות של האמוראים הראשונים. רבא מסביר את טעמו של רב הונא: חייבו נרות חנוכה בפתילות ושמינים של נר שבת, משתי סיבות שונות, בחול – כיון שזקוק לה, דהיינו צריך לוודא משך בעירה מינימלי ואם כבה קודם לכן צריך לתקן, על כן חייבים מראש להדליק בשמן ופתילות ראויים. בשבת – כיון שמותר להשתמש לאורה, דינה ככל שאר הנרות המודלקים בשבת, שצריכים להיות תקינים ולא יהיה בהם חשש הטיה.

¹⁷ מבחינה כרונולוגית, רמי בר חמא מאוחר לכלל האמוראים הדנים בנר שבת ונר חנוכה, ויתכן שהסוגיה של נר שבת ומקדש מאוחרת לסוגית נר שבת וחנוכה. אף על פי שרמי בר חמא מצטט ברייתא, אפשר שהברייתא הזאת לא היתה מוכרת לאמוראים הראשונים, ואפשר גם שהיא סוגגנה על ידי רמי בר חמא בהשפעת הדיון על נר חנוכה, ומשום כך מופיעים בה שמינים.

¹⁸ שבת כ"א א-ב

¹⁹ להלן נתייחס לדעה הזאת כדעת רב, שכן רב מתנה הוא תלמידו של רב, ולכן לשתי הנוסחאות של הגמרא יש מקום להחשיב את הדעה הזאת כדעת רב. גם הראשונים מייחסים את הדעה הזאת במהלך דיוניהם לרב, והדבר גם מתאים לדעתו של רב בענין השימוש בנר בהמשך הסוגיה.

רבי ירמיה מסביר את דעת רב, גם הוא בטעם כפול: כבתה אין זקוק לה, ולכן אין חיוב שהנרות יהיו ראויים לבעירה ממושכת ותקינה. ואסור להשתמש לאורה – לכן אין חשש הטיה בשבת, וכל הפתילות והשמנים מותרים.

לאור ההסברים הללו לדעות הקטביות, משלימה הגמרא את הסבר דעת רב חסדא כדעת ביניים, שמחייבת שמנים ופתילות טובים בנר חנוכה המודלק בשבת כי מותר להשתמש לאורה, ולכן דינו כדין נר שבת, ומתירה בחול בכל השמנים והפתילות מפני שאין זקוק לה.

נראה, שרבא ורבי ירמיה מנתקים לגמרי את הדיון בנר חנוכה מהקשרו בסוגיה, בסמוך לדיני מנורת המקדש, וסומכים אותו לגמרי להקשר השימושי של נרות השבת. הן בהיבט החולי של "זקוק לה" והן בהיבט השבת של "להשתמש לאורה".

יש לשים לב לכך שהטעם לדברי רב הונא והטעם לדברי רב, הוצגו על ידי שני אמוראים – רבא ורבי ירמיה, אלא שמדובר בטעם אחד – לחיוב ושלילה. לכאורה, שניהם מסכימים על הטעמים של שני החולקים, ומדוע הפרדה הגמרא בין בעלי הטעמים? נשוב לשאלה זו אחרי שנתבונן בפירושו של הטעם.

הטעם של רבא ורבי ירמיה אינו הטעם היחיד האפשרי. וראיה לכך בתגובתו של אביי. אביי לא קיבל את ההסבר הזה בשם רבי ירמיה, ורק כאשר שמעו בשם רבי יוחנן, קיבל את הנימוק.

הגמרא לא פירטה מה היה הפירוש החלופי לדעת רב, שאותו סבר אביי קודם שקיבל את ההסבר של רבי ירמיה. אולם ניתן לנסות להציע פירוש שכזה, מתוך עיון בפירושי הראשונים לדעת רבי ירמיה עצמו.

הראשונים נחלקו בהסבר הטעם שהציע רבי ירמיה לדעת רב:

דעת רש"י:

ואסור להשתמש לאורה - שיהא ניכר שהוא נר מצוה.²⁰

דעת הרשב"א:

ואסור להשתמש לאורה - וטעמא דמלתא משום דע"י נס שנעשה במנורה תקנו, והלכך עשאוה כמנורה שאסור להשתמש לאורה.²¹

לדעת רש"י אין ענין של קדושה בנר, אלא רק צורך להראות שהוא נר של מצוה. ואילו הרשב"א סבר שהסיבה לאיסור השימוש היא שר חנוכה הוא כנר המקדש, שאף הוא, אסור להשתמש לאורו, מפני קדושתו.

לכאורה קשה. אליבא דהרשב"א, המשווה את נר חנוכה כנר המקדש, שיש בו קדושה, היה מקום להחמיר להדליק בו פתילות ושמנים טובים כבשבת.²² לפי הסבר זה, רב צריך לסבור כרב הונא, ולא מטעמיה! אבל לפי רבי ירמיה, חל הפוך: דווקא מפני שרב סובר שר חנוכה יש בו קדושה כנר המקדש, הוא סובר שאין צורך להקפיד על שמנים ופתילות כמו במקדש ובשבת. ומי שסובר שאין בנר קדושה, ולכן מותר להשתמש לאורו, מחייב שמנים ופתילות כשל המקדש, או כשל שבת!

יש להבין את שורש הבעיה כך: לדעת רבא, הנימוק לדעת רב הונא, הוא הנימוק השימושי: זקוק לה – ולכן צריך שמנים טובים, שלא יכבו. ומותר להשתמש לאורה – ולכן צריך שמנים טובים בשבת, שמא יטה. לדעת רבי ירמיה, הנימוק לכך שנרות חנוכה אינם דומים לנרות שבת הוא דווקא הפוך, מכיון שבנרות חנוכה אין שום מימד שימושי, אלא רק סמלי וטקסי, אין צורך להחמיר בהם בשמנים טובים. גם ביום חול – כי אין זקוק לה, וגם בשבת – כי אסור להשתמש לאורה.

נמצא שרבא ורבי ירמיה אכן לא נימקו טעם משותף, היתה זו העריכה של הגמרא שניסחה באופן שקול את שני הטעמים. אולם למעשה, רבא נימק את רב הונא בכך שר חנוכה הוא נר שימושי, ורבי ירמיה נימק את רב בכך שר חנוכה הוא נר של קדושה.

אביי התקשה בשיטת רב ירמיה בלבד: אם המימד הסמלי והטקסי של נרות חנוכה נובע מהשוואתם לנרות המקדש, ודאי וודאי שיש צורך להדר בהם בשמנים ופתילות טובים – לא משום דמיונם לנרות שבת, אלא משום דמיונם לנרות המקדש! חידושו של רבי ירמיה, שדווקא הקדושה היא סיבה להקל, נדחה על ידי אביי עד שלא שמע אישור לו ממקור נוסף.

²⁰ רש"י שבת דף כא ע"ב

²¹ חדושי הרשב"א על מסכת שבת כ"א ע"ב. דעה אחרת ברשב"א: "וא"נ כיון דלמצוה הדליקה איכא משום בווי מצוה". דעה זו קרובה לשיטת רש"י, שאיסור השימוש נובע מכך שהנר הוא נר מצוה, ולא משום קדושה. וההבדל ביניהם אם האיסור להשתמש הוא כדי שיהיה היכר לנר שהוא של מצוה, או כדי למנוע ביזוי המצוה, כדעת הרשב"א.

²² אולי אפילו דווקא בשמן זית כדעת רבי טרפון בשבת, שהרי במקדש הדליקו רק בשמן זית.

ה. מבנה הסוגיה

נשוב עתה ונבהיר את מבנה הסוגיה. יש בסוגיה שלש דעות, רב הונא סובר שדין נרות חנוכה כדין נרות שבת. רב סובר שדין נרות חנוכה אינו כדין נרות שבת, ומותר להדליק בחנוכה גם בנרות האסורים בשבת. רב חסדא הכריע בין שתי הדעות והורה להחמיר בשבת ולהקל בחול. האמוראים המאוחרים דנו במחלוקת זו והציעו לה טעמים. רב ירמיה הסביר את דעת רב, בכך שנהר חנוכה שונה מנר שבת, יש בו קדושה, והוא לא נועד לשימוש, כך שאין חשש שאדם יטפל בו בשבת. ואף בחול, אין מה לעשות בנר אחרי הבערתו.²³ אביי חלק בתחילה על הפירוש של רב ירמיה. אפשר שחלק על עצם הרעיון שיש קדושה בנר חנוכה, ואפשר שחלק על המסקנה – אם יש בו קדושה, הרי הוא כנר המקדש ממש, ואם כן, צריך להיות דין נר חנוכה כדין נר המקדש – דווקא שמן זית! רבא הסביר את דעת רב הונא מתוך הסכמה עם שיטת אביי, אין קדושה בנר חנוכה, ולכן יכולים ואולי גם חייבים לתקנו תוך כדי בעירה, ויש לחשוש בשבת שיבוא להיטיבו.

אביי נאלץ להודות לדברי רבי ירמיה על סמך האישוש שקבלו דבריו מרבי יוחנן. ולכן המסקנה היא כדברי רבי ירמיה, שאכן נר חנוכה יש בו קדושה, אך אין זו קדושה דומה לקדושת המקדש בכלל, ולכן מותר להדליק גם בשמנים המותרים בשבת – אך לא בכל השמנים.

דבר זה מתבאר יותר על ידי הברייתא²⁴ שהביא רמי בר חמא, אמורא בן זמנא של אביי ורבא. רמי בר חמא מקביל בין נרות שבת לנרות המקדש. אמנם, הקבלה זו תקפה רק לפתילות, שהרי בשמן, הותרו בשבת שמנים אחדים, ובמקדש מותר רק שמן זית זך כתיית. בעקבות דברי רמי בר חמא מובן יותר, שגם הקבלה בין נרות חנוכה לנרות המקדש, מותרת אפשרות להשוות את נרות חנוכה לנרות שבת, ועל סמך הקבלה זו נתפרשו דברי רב שנהר חנוכה יש בו סוג מסוים של קדושה.

רב חסדא מכריע בין הדעות שבמחלוקת. לדבריו, ביום חול יש להקל בחנוכה יותר מבשבת, כי אין חשש שמא יטה, ורק בשבת מחמירים. כשמבקשים להסביר את דברי רב חסדא על פי הסבריהם של רבא ורב ירמיה, צריך לומר שהוא סבר שנהר חנוכה הוא נר שימושי שאין בו קדושה, ולכן יש לחשוש שייטיבו אותו בשבת. ואילו ביום חול, סבר שאין צורך להיטיבו – אם מפני שסבר שהעובדה שאין בו קדושה אינה מחייבת או מצריכה להיטיבו, ומצוותו אינה מחייבת שיבער יפה במשך זמן.

הדיון הזה מפותח בכמה פרקים אחרים של הסוגיה בהמשך. השאלה אם יש קדושה בנר, אם יש צורך לטפל בו במהלך בעירתו – נדונים באופן עצמאי בהמשך הסוגיה בלי זיקה ישירה לקטע הפתיחה שהוסבר כאן, אולם אין ספק שיש זיקה הדוקה בין הדיונים הללו. נפנה כעת לעסוק בפרקים האחרים של הסוגיה החשובים לענייננו.

ו. הרצאת מעות בפני נר חנוכה

בין סוגיות החנוכה שבפרק, מופיעה סוגיה העוסקת בקדושתו של נר חנוכה. דיון זה קשור קשר הדוק עם הדיון בדבר טיב הפתילות והשמנים.

אמר רב יהודה אמר רב אסי (אמר רב): אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה. כי אמריתיה קמיה דשמואל, אמר לי: וכי נר קדושה יש בה? מתקיף לה רב יוסף: וכי דם קדושה יש בו? דתניא: ושפך וכסה²⁵ - במה ששפך יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהו מצות בזויות עליו. הכא נמי - שלא יהו מצות בזויות עליו. בעו מיניה מרבי יהושע בן לוי: מהו להסתפק מנויי סוכה כל שבעה? אמר להו: הרי אמרו, אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה. אמר רב יוסף: מריה דאברהם! תלי תניא בדלא תניא. סוכה - תניא, חנוכה - לא תניא. דתניא: סככה כהלכתה, ועיטרה בקרמים ובסדינין המצויין, ותלה בה אגוזים אפרסקין שקדים ורמונים ופרכילי ענבים, ועטרות של שבלים, יינות (של) שמנים וסלתות - אסור להסתפק מהן עד מוצאי יום טוב האחרון של חג, ואם התנה עליהן - הכל לפי תנאו.

אלא אמר רב יוסף: אבוהון דמלוהו דם.²⁶

לפנינו בגמרא מחלוקת גלויה בין רב אסי,²⁷ ושמואל, אם יש קדושה בנר חנוכה. מדברי רב אסי, בודאי כפי שהבין אותם שמואל, משמע שיש בו קדושה, ואילו טענת שמואל היא שאין בו קדושה. רב יוסף חולק על

²³ להלן יבואר מדוע אם בנר יש קדושה, והוא דומה לנר המקדש, אין צורך להטיבו תוך כדי בעירה.

²⁴ מכיון שהברייתא נקראת על שמו, אפשר שזו ברייתא בבליית ונודעה או נתחדשה לאמוראים רק בזמנו.

²⁵ ויקרא יז יג.

²⁶ שבת כב ע"א

²⁷ כתבי היד אינם תומכים בגירסה "אמר רב", אולם אפשר לשער קיומה של זיקה בין תורתו של רב אסי לזו של רב. (עי' אלבק, מבוא לתלמודים עמ' 174).

שמואל, וטוען שגם אם אין בנר קדושה, עדיין יש מקום להורות כרב אסי, שאין להרצות מעות כנגד נר חנוכה מכיון שיש בכך ביזוי של מצוה. לדבריו יש להשוות את נר חנוכה לדם שחיטה, שאין בו קדושה אבל יש בו מצוה. בקטע השני של הסוגיה, עורך רבי יהושע בן לוי הקבלה בין נר חנוכה לבין נוי סוכה. האיסור להשתמש בנוי סוכה מוסבר בכך שהם הוקצו למצוותם, זוהי מעין דרגת ביניים שבין קדושה לבין ביזוי מצוה,²⁸ ורבי יהושע בן לוי מקביל זאת לנרות החנוכה. רב יוסף קובע בסיכום, שהיסוד המשותף לנר חנוכה ולנוי סוכה הוא דם, ומכך נובע, שהסיבה לאסור את השימוש בהם במהלך המועד הוא החשש לביזוי מצוה.

ז. מדליקין מנר לנר

בדרך דומה יש להסביר גם את המחלוקת הבאה בין רב ושמואל:

איתמר, רב אמר: אין מדליקין מנר לנר, ושמואל אמר: מדליקין. רב אמר: אין מתירין ציצית מבגד לבגד, ושמואל אמר: מתירין מבגד לבגד... אמר אביי: כל מילי דמר עביד כרב, לבר מהני תלת דעביד כשמואל: מדליקין מנר לנר, ומתירין מבגד לבגד ...

יש שתי אפשרויות להסברת המחלוקת בין רב ושמואל בנר. אפשר לומר שהם נחלקו ממש במחלוקת רב אסי ושמואל, אם יש בנר קדושה אם לא, ואפשר לומר, שהמחלוקת היא כמחלוקת רב יוסף ושמואל, כלומר, שגם אם נאמר לדעת רב שאין בנר קדושה, הרי גם במצוה יש להמנע מלנהוג בזיון. בהמשך הדיון משמע כאפשרות השנייה, שגם רב אינו נתלה בטעם של הקדושה.

ייתב הוא מרבנן קמיה דרב אדא בר אהבה, וייתב וקאמר: טעמא דרב - משום ביזוי מצוה. אמר להו: לא תציתו ליה, טעמיה דרב - משום דקא מכחיש מצוה. מאי בינייהו? - איכא בינייהו: דקא מדליק משרגא לשרגא. מאן דאמר משום ביזוי מצוה - משרגא לשרגא מדליק, מאן דאמר משום מכחיש מצוה משרגא לשרגא נמי אסור.²⁹

הוא מדרבנן הציע להסביר את רב משום "ביזוי מצוה". רב אדא בר אהבה דוחה אותו בתוקף, שכן דעת רב היא שיש בנר גם קדושה, ולא רק מצוה.³⁰ וממילא יש ביניהם גם מחלוקת בדעת שמואל, האם שמואל אינו חושש לאכחושי אבל לביזוי גם הוא חושש, ולכן אסור להדליק קיסם. או שהוא אינו חושש גם לביזוי, והוא מתיר גם להדליק קיסם.

הגמרא מציעה לכרוך את המחלוקת הזאת במחלוקת בדבר מעשר שני:

מתיב רב אויא: סלע של מעשר שני אין שוקלין כנגדו דנרי זהב, ואפילו לחלל עליו מעשר שני אחר. אי אמרת בשלמא כי פליגי רב ושמואל מנר לנר, אבל בקינסא אסר שמואל - הא לא תהוי תיובתא. אלא אי אמרת בקינסא נמי שרי, הא תהוי תיובתא! - אמר רבה: גזירה שמא לא יכוין משקלותיו, וקא מפיק להו לחולין.³¹

הנסייון להשוות עם מעשר שני נדחה וניתן טעם מיוחד במעשר שני, שאינו קשור למעלתו של המטבע אלא לגזירה, כדרכו של רבה. אולם, קודם לתירוץ של הגמרא, שנועד לפתור את הקושי בדעת שמואל אליבא דמאן דאמר שאינו חושש אפילו להדלקה באמצעות קיסם, ניתן היה לפרש גם את האיסור במעשר שני משום ביזוי מצוה או אפילו קדושה! הלכת "אין שוקלין כנגדו" מופיעה במשנה³² בהקשר של איסורים אחרים: "אין מוכרין אותו ואין ממשכנין אותו". הטעם לכך שאין מוכרים אותו הוא מפני שכתוב בו קדושה וקודש לא נמכר.³³ וכך מברר בפשטות הרמב"ם בפירושו המשניות:

מעשר שני קדש, ולפיכך אסור למכרו ולא למשכנו ולא להחליפו, לפי שהחלפה מכירה בלי ספק. ואין שוקלין כנגדו, לפי שזה בזיון קדשים שעושה אותו משקולת. ומה שיחד בירושלם, לפי ששם היא אכילת מעשר שני.³⁴

המגמתיות של הסוגיות כאן די ברורה – הנטייה היא לחלץ את נר חנוכה מ"קדושה" ל"מצוה". רב, וכמוהו רב אסי ורבי יהושע בן לוי, נקטו בעמדה שיש קדושה בנר חנוכה, ולו במידה מסוימת, כדברי רב אדא בר אהבה. שמואל נוקט בתוקף בעמדה שאין בנר קדושה, רב יוסף ממשיך את המגמה הזאת, וכן רבה במעשר שני. אולם הגמרא אינה מעלימה לגמרי את האפשרויות האחרות, של השוואת נר חנוכה לעניינים שבקדושה, כאשר ראשון לכולם היא כמובן מנורת המקדש.

²⁸ עיי' ביצה ל' ע"ב, שם מפורש בדברי אביי ורבא אודות הברייתא של נוי סוכה ועצי סוכה, שקיים גם ממד של קדושה בסוכה.

²⁹ שבת כב ע"א

³⁰ למרות השימוש במילה מצוה בתוך הביטוי, חייבים לפרש ש"אכחושי מצוה" משמר במידה מסוימת ניהוח של קדושה במצוה, כפי שהוסברו דברי רב. רש"י מפרש "אכחושי מצוה", שדומה כמי ששואב מעט מלחלוחית השמן. והרי זה דומה למסתפק מנוי סוכה. העובדה שלגמרא ברור ששמואל אינו סובר "אכחושי מצוה" מחזקת את ההבנה הזאת. הרמב"ן במגילה כ"ה ב משתמש במונח "אכחושי מצוה" בהקשר של מכירת תשמישי קדושה.

³¹ שבת כב א-ב

³² מעשר שני א א

³³ פירוש הריב"מ"ן למשנה.

³⁴ פירוש המשנה לרמב"ם מעשר שני א א, אבל ר"ע מברטנורא מפרש כגמרא – שאין שוקלין כנגדו משום ביזוי מצוה.

מתיב רב ששת: מחוץ לפרוכת העדת יערך³⁵, וכי לאורה הוא צריך? והלא כל ארבעים שנה שהלכו בני ישראל במדבר לא הלכו אלא לאורה! אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב: זו נר מערבי, שנותן בה שמן כמדת חברותיה, וממנה היה מדליק ובה היה מסיים.

והא הכא, כיון דקביעי נרות לא סגיא דלא משקיל ואדלוקי? קשיא בין למאן דאמר משום בזוי מצוה, ובין למאן דאמר משום אכחושי מצוה! תרגמא רב פפא בפתילות ארוכות. סוף סוף, למאן דאמר משום אכחושי מצוה קשיא! - קשיא.³⁶

רב ששת מחזיר את הדיון למקדש, וממילא לענין של קדושה. מן הדיון של הגמרא עולה בבירור, שהטעם של "אכחושי מצוה" קשור לתפיסת הקדושה של הנר. ולכן קשה מהדלקת נרות המקדש. הביטוי "וכי לאורה הוא צריך" מחדד את ההבדל שבין נר שבת לנר המקדש. תכליתו העיקרית של נר שבת היא להאיר את הבית,³⁷ ואילו נר המקדש אינו מיועד להאיר כלל. עם זאת, יש חשיבות למשך הבעירה של נר המקדש, מפני שהוא מהווה עדות להשראת שכינה בישראל. הספק לגבי נר חנוכה מובן היטב, אם מותר להשתמש לאורו, הרי הוא דומה לנר של שבת, ואם אסור להשתמש לאורו, הוא דומה לנר של שבת.

מבחינה מעשית, לפנינו סתירה בדעת רב: למרות שהוא אוסר להדליק מנר לנר בחנוכה, הוא סובר שבמקדש הדליקו מנר לנר. עדיין ניתן לתרץ שרב אסר בנר חנוכה רק באמצעות קיסם, ורק משום שיש בכך ביזוי מצוה, דבר האסור גם בנרות המנורה. פירוש זה מעביר את רב לצד של שמואל: אין בנר קדושה אלא רק מצוה. הראשונים ביארו שהלשון "קשיא" מעידה שאין זו דחיה גמורה, ועדיין יש קיום להסבר "אכחושי מצוה".³⁸ אחד ההסברים המוצעים הוא שאין להשוות בין נר המקדש לנר חנוכה השוואה גמורה, מכיון שבנר המקדש אין פתרון אחר, אף שמעיקר הדיון, כיון שיש בו קדושה, לא היה ראוי להכחיש בו על ידי הדלקת נר אחר ממנו. הגמרא לא תירצה כך, כפי הנראה מפני שמהלך הגמרא נועד לקרב את דעת רב לשיטת ההלכה אליבא דשמואל, שאין קדושה בנר חנוכה.

ח.הדלקה עושה מצוה

הגמרא כורכת את הדיון בשאלת מדליקין מנר לנר בשאלה אחרת, ומתוך כך תתבאר דעת רב בדרך אחרת. מאי הוי עלה? אמר רב הונא בריה דרב יהושע: חזינא אי הדלקה עושה מצוה - מדליקין מנר לנר, ואי הנחה עושה מצוה - אין מדליקין מנר לנר.

דאיבעיא להו: הדלקה עושה מצוה או הנחה עושה מצוה?

תא שמע. דאמר רבא: היה תפוש נר חנוכה ועומד לא עשה ולא כלום. שמע מינה: הנחה עושה מצוה.

התם: הרואה אומר לצורכו הוא דנקיט לה.

תא שמע. דאמר רבא: הדליקה בפנים והוציאה לא עשה כלום. אי אמרת בשלמא הדליקה עושה מצוה - הדליקה במקומו בעינן. משום הכי לא עשה כלום. אלא אי אמרת הנחה עושה מצוה אמאי לא עשה ולא כלום? התם נמי; הרואה הוא אומר לצורכו הוא דאדלקה.

תא שמע, דאמר רבי יהושע בן לוי: עשית שהיתה דולקת והולכת כל היום כולו, למוצאי שבת מכבה ומדליקה. אי אמרת בשלמא הדליקה עושה מצוה - שפיר. אלא אי אמרת הנחה עושה מצוה, האי מכבה ומדליקה? מכבה ומגביה ומניחה ומדליקה מיבעי ליה!

ועוד, מדקא מברכינן אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה שמע מינה: הדליקה עושה מצוה, שמע מינה.³⁹

הגמרא טוענת שיש קשר בין "הדלקה עושה מצוה" לבין "מדליקין מנר לנר". כי אם הדלקה עושה מצוה, נסתיימה מצוותו של הנר עם ההדלקה ולכן אפשר להדליק ממנו. ואם הנחה עושה מצוה, ועיקר החיוב הוא בזמן הבעירה, אזי אין מדליקים מנר לנר.

יש להסביר תחילה מה עניינה של מחלוקת הדלקה עושה מצוה. נמשיל זאת להנפת הדגל, שהיא מעין "פרסומי ניסא" של זמננו. בהנפת הדגל יש "שני דינים", יש דין אחד, של היות הדגל תלוי: בכך המסדרים, בשער הכניסה לאולם הכינוסים וכיוצא בזה. ויש דין של הפעולה הטקסית של הנפת הדגל. זהו טקס שנעשה במסדר צבאי, או בטקסיות אזרחית. הטקס כולל מעשים המבטאים כבוד לדגל ולהנפתו: הצדעה, הסרת הכובע, תרועת חצוצרות, נגינת תזמורת וכיוצא באלה. למאן דאמר 'הדלקה עושה מצוה', עיקר המצוה של פרסומי ניסא בנר

³⁵ ויקרא כד ג

³⁶ שבת כב ע"ב

³⁷ יוסבר לקמן בפירוט בשעור על נר שבת, בין עונג לכבוד. וראו מאמרו של י. תא-שמע: נר של כבוד [לשבת]. תרביץ מה (תשל"ו)

128-137

³⁸ ע"י ריטב"א ד"ה סוף סוף

³⁹ בבלי שבת כ"ב ב' - כ"ג א'

חנוכה הוא במעשה ההדלקה, בהנפת הדגל. מכאן מובן, מדוע גם אם מדליקים בתוך הבית מתקיימת המצוה, שכן הענין העיקרי ב"פרסומי ניסא" איננו לאנשים שיראו את האור הדולק של הנר, אלא למשתתפים בטקס ההדלקה עצמו.⁴⁰

מי שאומר שהנחה עושה מצוה, סבור שהערך העיקרי של המצוה הוא באור שהנר מפיץ על סביבותיו, ובעיקר כלפי חוץ, להולכים בשוק, בעת בעירתו.⁴¹

לדעת רש"י אם הדלקה עושה מצוה אזי מדליקין מנר לנר, כי אין ביזוי מצוה כשמדליק שהרי זו עצמה פעולת המצוה. אבל אם הנחה עושה מצוה, אזי הדלקת הנר איננה גוף המצוה ולכן אין להתיר להדליק מנר לנר, כי פעולת ההדלקה היא שימוש משני, הכנה למצוה בלבד, ויש בכך ביזוי לנר המצוה הדלוק. אפשרות אחרת במקצת היא לומר שאם הדלקה עושה מצוה, אזי אחרי ההדלקה כבר כלתה מצוותו של הנר, ולכן מותר להשתמש בו כדי להדליק ממנו, ואילו אם הנחה עושה מצוה, אזי כל עת בעירתו הנר מוקצה למצוותו, ואין להדליק ממנו.

מאמריו של רבא, שמהם משמע שהנחה עושה מצוה, מתפרשים בסופו של דבר באופן אחר. הגמרא מסיקה שרבי רק דרש שההדלקה תעשה באופן שמוכח ממנו שזה לצורך מצוה. אבל גם רבא יכול לסבור שהדלקה עושה מצוה. ואם כן, מדליקין מנר לנר.

אפשר לנסח את הספק אם הדלקה או הנחה עושה מצוה גם על פי השאלה אם יש בנר קדושה או אם אין בו אלא מצוה. משמע שאם "הדלקה עושה מצוה" אזי "מדליקין מנר לנר", כלומר אין בנר קדושה, ואם "הנחה עושה מצוה" "אין מדליקין מנר לנר". לפי הסברנו הקודם, יש לבאר כך: אם הדלקה עושה מצוה, אזי מדובר על מעשה מצוה של הדלקה, כמו נטילת לולב. הנר והשמן הם רק תשמישי מצוה, כמו הלולב. אבל אם הנחה עושה מצוה, אזי ההדלקה היא רק הכשר למצוה עצמה, שהוא היות הנר דלוק. לפי התפיסה הזאת, הנר והשמן הם גוף המצוה, כמו נוי הסוכה, ולכן יש בנר קדושה ואין להדליק ממנו. הטבלה שלהלן מסכמת את שתי הגישות העקרוניות, בשני טורים.

שמואל	רב	
מדליקין מנר לנר	אין מדליקין מנר לנר	הדלקה מנר לנר
אין קדושה בנר	יש קדושה בנר	הרצאת מעות
רב הונא: אין מדליקין, (זקוק לה)	רב אסי בשם רב: מדליקין (אין זקוק לה)	הדלקה בפתילות אסורות ביום חול
רב הונא: אין מדליקין (מותר להשתמש לאורה)	רב אסי בשם רב: מדליקין (אסור להשתמש לאורה)	הדלקה בפתילות אסורות בשבת
הדלקה היא מעשה המצוה – כנטילת לולב	הנחה, דהיינו בעירת הנר, היא עיקר המצוה. ההדלקה היא רק הכשר	מה עושה מצוה לפי רב הונא בריה דרבי יהושע

ט. קדושה והדלקה

ההוכחה של הגמרא שהדלקה עושה מצוה היא לפי מימרת רבי יהושע בן לוי, הדורש לכבות עששית שהיתה דולקת ולהדליקה מחדש כדי לקיים מצות נר חנוכה. מכאן שהדלקה עושה מצוה. לעיל, רבי יהושע בן לוי הוא זה שהשווה נר חנוכה לנוי סוכה לענין התקדשותם בימי החג. ונראה שהוא סבר שיש קדושה בנר חנוכה. האם ניתן להסביר את הספק באופן הפוך, שדווקא מי שסובר הדלקה עושה מצוה גורס שיש קדושה בשמן, ואילו מי שסובר שהנחה עושה מצוה גורס שאין קדושה?

אפשר לפרש כך: אם אומרים שהדלקה עושה מצוה, עיקר המצוה של נר חנוכה היא בהדלקת השמן. הדגש הוא על הבערת השמן, כמו במנורת המקדש, שהעלאת הנרות יש בה ממד של הקרבת השמן, כמו הקרבנות במזבח העולה, והקטורת במזבח הזהב. אם תופסים את השמן כעין קרבן, אזי מעשה המצוה, שהיא מעין הקטרה או הקרבה, מתקיים ברגע ההדלקה, באופן המקביל לזריקת דמים בקרבן. ברגע שהתקיימה ההדלקה

⁴⁰ ראה מש"כ ע"ז בשעור הבא, על מיקומו של נר חנוכה.

⁴¹ יש לשים לב, שביאור זה של המחלוקת איננו הכרחי, כיון שאפשר לומר ש"הנחה" עצמה היא כמו הנפת הדגל. דהיינו, מעשה המצוה הוא מעשה הנחת הנר הדולק במקום מסוים, ולא המשך דליקתו באותו מקום. אלא שאם כך היה הפירוש, לא היתה שום נפ"מ בין שני הפירושים לשאלה אם מדליקין מנר לנר.

רואים את כל השמן שבנר כקדשים שעל המזבח, ואי אפשר להמת ממנו. ברור גם מדוע אין זקוק לו ואין צריך להטיבו או להדליקו מחדש גם אם כבה מיד אחרי ההדלקה, שהרי משעה שנעשה מעשה הדלקה, נסתיימה ההקרבה.⁴² לכן גם אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה. שכן זה ביזוי הקדושה, כמו מטבע של מעשר שני. לעומת זאת, אם סוברים שהנחה עושה מצוה, אזי עיקרה של המצוה אינו בהקרבת השמן אלא בהארת הנר. הממד השני של נר חנוכה, מימד האור, ולא מימד השמן. בממד האור, כבתה זקוק לה, כיון שצריך שימשיך להאיר לאורך זמן, כדי לפרסם הנס, עד שתכלה רגל מן השוק. לפי הגישה הזאת, לא זו בלבד שמותר להשתמש לאורה, אלא אף רצוי, כי הרי רוצים שהאור של המנורה יאיר ויתנן דעת עליו. להמת מאור הנר של חנוכה דומה לאכילת מצה של פסח. אתרוג לא אוכלים בסוכות, כי מצוותו בנטילה, אולם מצה שמצוותה באכילה – לא זו בלבד שאין זו פגימה של המצוה לאכלה, אלא זו עצמה המצוה. כך גם בהנאה מאורו של נר חנוכה. אבל, אין מדליקין מנר לנר, מכיון שההדלקה מן הנר היא ביזוי של המצוה. לדעה שהדלקה עושה מצוה, ומעשה ההדלקה נחשב כהקטרה, אפשר ללמוד ממנורת המקדש, שמדליקין מנר לנר. כביכול, השימוש באש הבוערת על המזבח לשם הקטרה נוספת אינו פוגם בה.

הצעת הפירוש הזאת הועלתה כאן כדי להראות, שההקבלה שעורך רב הונא בריה דרב יהושע, אמורא בן הדור החמישי, בין שאלת "מדליקין מנר לנר" לבין שאלת "הדלקה עושה מצוה" אינה חד-משמעית. ובעצם התליה של השאלות הללו הוא מציע תובנה מסוימת בשתי המחלוקות. נראה, שהתובנה של רב הונא בריה דרב יהושע תומכת במגמה הכללית של הסוגיה, המבקשת לפרש את ההלכות המקובלות של חנוכה על ציר אחד, שכפי שהוצג בטבלה דלעיל, הוא הציר של שמואל וסיעתו.

אבל אם אין מקבלים את התלות הזאת, אזי מבנה השיטות הוא שונה:

רב סובר שהדלקת נר חנוכה, כמו מנורת המקדש, עיקרה בהקטרת השמן. לכן הוא סבור שהדלקה עושה מצוה, ואם כבתה אין זקוק לה. עם זאת, השמן שבנר יש בו קדושה, אין מדליקין מנר לנר כי זה שימוש לא ראוי בשמן, ולכן גם אין להרצות מעות כנגד נר חנוכה ואסור להשתמש לאורה, כי נר חנוכה הוא בבחינת קודש. וכמאמר הפיוט: "הנרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד".

שמואל, רב יוסף, ורבא בעקבותיהם, חולקים על דעתם של רב ורבא אסי זאת והם מבחינים בין נר חנוכה לנר המקדש. הם סוברים שעיקר המצוה בנר חנוכה הוא בפרסום הנס על ידי האור. השמן אינו אלא כלי למצוה. לפיכך, לשמואל אין בנר קדושה, אלא אורה של מצוה. משום כך, מדליקין מנר לנר, וגם מותר להרצות מעות כנגד נר חנוכה. היתר השימוש באור הנר מובן, וגם החובה לחזור ולהדליקו אם כבה. אם מסבירים כך את דעת רבא, אזי לשיטתו באמת 'הנחה עושה מצוה', כפי שהגמרא הבינה את פסיקותיו בקריאה הראשונית, לפני שתקנה ופירשה אותם אליבא ד"הדלקה עושה מצוה", שהתקבלה להלכה.

שמואל	רב	
מדליקין מנר לנר	אין מדליקין מנר לנר	הדלקה מנר לנר
מותר, אין קדושה בנר [או אסור מפני ביזוי מצוה]	אסור (יש קדושה בנר)	הרצאת מעות
רב הונא: אין מדליקין, (זקוק לה)	רב אסי בשם רב: מדליקין (אין זקוק לה)	הדלקה בפתילות אסורות ביום חול
רב הונא: אין מדליקין (מותר להשתמש לאורה)	רב אסי בשם רב: מדליקין (אסור להשתמש לאורה)	הדלקה בפתילות אסורות בשבת
הנחה – עיקר מצות נר חנוכה הוא בהארת הנר	הדלקה – עיקר מצות נר חנוכה הוא הקטרת השמן	מה עושה מצוה? (כרבא בהבנה הראשונית של הגמרא)

להלכה נפסק: מדליקין מנר לנר (כשמואל), אסור להרצות מעות (כרב משום קדושה, או כשמואל משום ביזוי מצוה) כבתה אין זקוק לה, אסור להשתמש לאורה (כרב) והדלקה עושה מצוה. הפירוש שמלכד את כל ההלכות הללו סביב ציר אחד הוא הפירוש שאינו מקבל קדושה בנר חנוכה ומסביר את כל הפרטים משיקולים של מצוה: מדליקין מנר לנר כי עצם ההדלקה היא מעשה של מצוה ואין בזה ביזוי של הנר שמדליקים ממנו, אסור להרצות

⁴² יש לדמות זאת לדיון המפורסם במצות ביעור חמץ. למאן דאמר שחמץ הוא מן ה"נשרפין" אין צורך לכלותו בבעירה, ובעצם הבערתו כבר קיימה מצות שריפת חמץ. החיוב של המצוה הוא דווקא בדרך של בעירה, ולא בשום אופן אחר של כילוי.

מעוֹת כִּי זֶה בִּיזוּי מִצְוָה, כִּבְתָהּ אֵין זְקוּק לָהּ – כִּי הַמִּצְוָה הִיא בְהַדְלָקָה, וְאִסּוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוּרָה – כִּי זֶה בִּיזוּי מִצְוָה, כְּאִמּוֹר בְּהִרְצָאת מַעוֹת,⁴³ וּמְבָרְכִים "לְהַדְלִיק" כִּי זֶה עֵיקַר הַמִּצְוָה.

י. שֶׁמֶן זֵית מִן הַמּוּבָחַר

בְּנֵרוֹת שֶׁבֶת מִצְאָנוּ מַחְלֻקֵת תְּנָאִים, אִם כָּל שֶׁמֶן שֶׁנִּמְשָׁךְ הֵיטֵב בְּפִתִּילָה רָאוּי לְהַדְלָקָה אוֹ שִׁישׁ לְהַדְלִיק דּוּקָא בְּשֶׁמֶן זֵית.⁴⁴ סְבִיר לְהֵנִיחַ, שֶׁעֲדִיפוֹתוֹ שֶׁל שֶׁמֶן זֵית נּוֹבַעֵת מִכֶּךָ שֶׁהוּא שֶׁמֶן הַמְּנוּרָה שֶׁבְּמִקְדָּשׁ. וְכֵן מִשְׁמַע גַּם מִדְּבַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לׁוֹי בְּנֵר חֲנוּכָּה:

אִמַּר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לׁוֹי: כָּל הַשְּׁמִינִים כּוֹלֵן יִפִּין לְנֵר, וְשֶׁמֶן זֵית מִן הַמּוּבָחַר.
אִמַּר אַבִּי: מְרִישׁ הוּא מֵהַדֵּר מֵר אִמְשַׁחָא דְשׁוּמְשָׁמִי, אִמַּר: הֵיא מִשְׁךְ נְהוּרִי טְפִי. כִּיּוֹן דְּשִׁמְעָה לָהּ לְהָא דְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לׁוֹי מֵהַדֵּר אִמְשַׁחָא דְזִיתָא, אִמַּר: הֵיא צְלִיל נְהוּרִיה טְפִי.⁴⁵

הַפִּירוּשׁ הַפְּשׁוּט בְּדַעַת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לׁוֹי הוּא שֶׁאִמְנַם פּוֹסְקִים שֶׁכָּל הַשְּׁמִינִים כְּשֵׁרִים, וְאִף לְמַעֲלָה מִכֶּךָ – גַּם שְׁמִינִים שֶׁפּוֹסְלוּם לְשֶׁבֶת כְּשֵׁרִים לְחֲנוּכָּה, אֲבָל שֶׁמֶן זֵית, שֶׁהוּא הַשְּׁמֶן שֶׁבּוֹ נַעֲשֶׂה נֶס חֲנוּכָּה וְהוּא שְׁדֻלֵק בְּמִנְרַת הַמִּקְדָּשׁ, הוּא הַשְּׁמֶן הַמּוּבָחַר. הַגִּישָׁה שֶׁל הַעֲדַפְת שֶׁמֶן זֵית אֹפִיִּינִית גַּם לְחַכְמֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁשֶׁמֶן הַזֵּית מִצּוֹי בִּנְיָהֶם וּמִשְׁמַשׁ כְּשֶׁמֶן הַמְּאֹר הַעֵיקָרִי. אִוֹלָם חַכְמֵי בָבֶל אִינַם מְקַבְּלִים אֶת הַגִּישָׁה הַמַּעֲדִיפָה אֶת שֶׁמֶן הַזֵּית, כִּפִּי שֶׁנִּתְבָּרַר בְּבִרְיָתָא: "מָה יַעֲשׂוּ אֲנִשֵּׁי בָבֶל שֶׁאֵין לָהֶם אֲלָא שֶׁמֶן שׁוּמְשָׁמִין..."⁴⁶

רַבֵּה הַיֵּדֵר תַּחֲלִילָה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֶׁמֶן שׁוּמְשָׁמִין, הַשְּׁמֶן הַמּוּבָחַר שֶׁל בָּבֶל. כִּיּוֹן שֶׁשֶׁמַע אֶת דְּבַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לׁוֹי, חָזַר בּוֹ וְהִחֵל לְהַדֵּר אַחֲרֵי שֶׁמֶן זֵית. אֲלָא שֶׁאֲבִי לֹא תֵּלָה זֹאת בְּמַעֲבַר מִתְּפִיסַת הָאוֹר לְתַפִּיסַת קְדוּשַׁת הַשְּׁמֶן, אוֹ לְהַקְבִּילָהּ בֵּין נֵר חֲנוּכָּה לְנֵר הַמִּקְדָּשׁ. אֲבִי תֵּלָה זֹאת בְּבִהִירוֹת הָאוֹר: "צְלִיל נְהוּרִיה טְפִי". זוֹהִי גִישָׁה הַמְּאֲמַצַת אֶת הַעֲקָרוֹן שֶׁאֵין קְדוּשָׁה בְּנֵר חֲנוּכָּה וְאֵין הַלְכוֹת מִיּוֹחֲדוֹת בְּשֶׁמֶן הַקְּשׁוּרוֹת ל"נֶס פֶּךָ הַשְּׁמֶן". הַמִּצְוָה בְּנֵר חֲנוּכָּה הִיא לְהַדְלִיק נֵר הַמְּאִיר וּמְפָרְסֵם אֶת הַמוֹעֵד, וְלִכְּן גַּם אֶת הַעֲדַפְת הַשְּׁמֶן יֵשׁ לְהַסְבִּיר בְּאוֹפֵן הַזֶּה, בְּהַקְשֵׁר שֶׁל אִיכוֹת הַבְּעִירָה וּבְלֹא לְהִתְיַחֵס לְטִיבוֹ שֶׁל הַשְּׁמֶן בְּפָנֵי עַצְמוֹ.

מָה בֵּין מִשְׁיךְ נְהוּרִיה לְבֵין צְלִיל נְהוּרִיה? הַמוֹשָׁגִים לֹא הִיוּ מַחְוּוּרִים לְגַמְרֵי לְמַפְרָשִׁים. דַּעַת הַמַּהֲרֵש"א הִיא שִׁיתְרוֹנוֹ שֶׁל ה"צְלִיל נְהוּרִיה" הוּא שְׁאוּרוֹ יִפֵּה יוֹתֵר, וְאִילוּ ה"מִשְׁיךְ טְפִי"⁴⁷ יִתְרוֹנוֹ בְּכֶךָ שֶׁהַשְּׁמֶן כֹּלֵה מִן הַנֵּר בְּקִצְבַּת אִיטִי יוֹתֵר. הוּא אוֹמֵר: עֲדִיף אוֹר נָאֵה בְּהַדְלָקָה מֵאִשֶׁר מִשְׁךְ בְּעִירָה אַרְוֶךְ אוֹ כִּלְוִי כָּל הַשְּׁמֶן. זֶה גִישָׁה שֶׁמִּתְאִימָה יוֹתֵר ל"הַדְלָקָה עוֹשֶׂה מִצְוָה" ו"כִּבְתָהּ אֵין זְקוּק לָהּ".

לְהַלְכָה פּוֹסֵק הַשְּׁלַח־עֶרוֹךְ שֶׁכָּל הַשְּׁמִינִים וְהַפְּתִילוֹת כְּשֵׁרִים, הַרַמ"א הוֹסִיף, בְּשֵׁם רֵאשׁוֹנֵי אֲשַׁכְנַז, שִׁישׁ עֲדִיפוֹת לְשֶׁמֶן זֵית, וְצִיִּין שֶׁהַמְּנַהֵג בְּמִדְּיוֹת אֵלוֹ לְהַדְלִיק בְּנֵר שְׁעוּה, כִּי אוֹרֵן צְלוּל כְּמוֹ שֶׁמֶן. עַל כֶּךָ מַעִיר הַמְּשַׁנֵּה בְּרוּרָה בְּשֵׁם הַמַּהֲר"ל בְּרוֹנָא, שִׁישׁ עֲדִיפוֹת בְּכָל זֹאת לְהַדְלִיק בְּנֵר שֶׁל שֶׁמֶן. וּמוֹסִיף בְּשַׁעַר הַצִּיּוֹן בְּשֵׁם הַמַּהֲר"ל מְפָרָא, שֶׁאֵין לְהַדְלִיק כָּלֵל בְּנֵר שְׁעוּה אֲלָא דּוּקָא בְּנֵר שֶׁל שֶׁמֶן, מִפְּנֵי שֶׁהֵנֶס נַעֲשֶׂה בְּשֶׁמֶן. נִמְצָא, שֶׁלְּמִרְוֹת שֶׁמְסוֹרֵת הַפְּרָשׁוֹת וְהַלְכָה הַרְחִיקָה אֶת הַזִּיקָה לְמִנְרָה וּלְשֶׁמֶן הַזֵּית, הַמַּהֲר"ל חָזַר וְהַעֲלָה אֶת הָעֶרְךָ שֶׁל שֶׁמֶן הַזֵּית כִּיסוּד מִצּוֹת נֵר חֲנוּכָּה.⁴⁸

י.א. זְמַן הַהַדְלָקָה

בְּמַהֲלֵךְ הַדִּיּוֹן אוֹדוֹת "כִּבְתָהּ זְקוּק לָהּ", מְבִיאָה הַגְּמָרָא בְּרִיָּתָא שֶׁקּוֹבַעֵת שִׁיעוֹר זְמַן לְהַדְלִיק הַנֵּר, הַדִּיּוֹן בְּשַׁעוֹר זֶה נּוֹגַע בְּשִׁלְשָׁה מִישׁוּרִים: הַזְּמַן הָרָאוּי לְהַדְלִיק נֵר חֲנוּכָּה, מִשְׁךְ זְמַן הַהַדְלָקָה, וְכִמּוֹת הַשְּׁמֶן שֶׁבְּנֵר.

וְכִבְתָהּ אֵין זְקוּק לָהּ? וְרַמְיָנָהּ: מִצּוֹתָהּ מִשְׁתַּשְׁקַע חַמְמָה עַד שֶׁתְּכַלֵּה רַגְלָהּ מִן הַשּׁוּק. מֵאֵי לֹא, דְּאֵי כִּבְתָהּ הַדֵּר מְדֻלִּיק לָהּ? לֹא, דְּאֵי לֹא אֲדֻלִּיק - מְדֻלִּיק. וְאֵי נְמִי: לְשִׁיעוּרָה. עַד שֶׁתְּכַלֵּה רַגְלָהּ מִן הַשּׁוּק.⁴⁹

⁴³ יֵשׁ הַבְּדֵל בֵּין הִרְצָאת מַעוֹת לְבֵין שִׁימוּשִׁים אַחֲרִים בְּמִצְוֵי הַנֵּר. עֵי ט"ז לְשַׁלְחַן עֶרוֹךְ תְּרַע"ג א'. בְּס"ק ג' הוּא דֵּן בְּשִׁאלַת הַהַבְּדֵל בֵּין הִרְצָאת מַעוֹת לְסוּגֵי שִׁימוּשׁ אַחֲרִים, וּבְס"ק ד' הוּא דֵּן בְּמַחְלֻקַת הַרְאִשׁוֹנִים הַמּוּבָאֵת בְּרַמ"א, אִם מוֹתֵר לְלַמּוֹד אוֹ לְעִשׂוֹת שִׁימוּשׁ אַחֵר שֶׁל קְדוּשָׁה לְאוֹר הַנֵּר, גַּם לְמֵאֵן דְּאִמַּר שֶׁאִסּוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוּרָה.

⁴⁴ תּוֹסַפְתָּא שֶׁבֶת ב. ג. דַּעַת רַבִּי טְרַפּוֹן שֶׁרֵק שֶׁמֶן זֵית כְּשֶׁר לְשֶׁבֶת.

⁴⁵ שֶׁבֶת כָּג א

⁴⁶ תּוֹסַפְתָּא שֶׁם, בְּכָלִי שֶׁבֶת כּו א

⁴⁷ אוֹר הַנֵּר נִמְשָׁךְ וּמֵאֲרִיךְ בְּמִקְוֵמוֹ וְאֵינוֹ דוֹלֵק בְּקִפְצוֹת. (רַש"י פְּסָחִים ח א) הַנֵּר דוֹלֵק עַד שֶׁיִּכְלָה כָּל הַשְּׁמֶן שֶׁבְּכָלִי (רַבְּנּוֹ גְּרֵשׁוֹם כְּרִיתוֹת ז ב). "הַשְּׁלֵהֶבֶת שֶׁבּוֹ מְשׁוּכָה כְּעֵלָה מְשׁוּךְ וְלֹא מִיקְטָפִי אִיקְטוּפִי, שְׁאִינָה נְכוּכָה לְכַאֵן וּלְכַאֵן כְּדֶרֶךְ שֶׁשְׁלֵהֶבֶת הַנֵּר עוֹשֶׂה בְּמִקְוֶם שֶׁהָרוּחַ נּוֹשֶׁבֶת" (בְּאֵר שֶׁבַע, הוֹרִיּוֹת יב א)

⁴⁸ שַׁלְחַן עֶרוֹךְ תְּרַע"ג א, מְשַׁנ"ב ס"ק ד, שַׁעַר הַצִּיּוֹן ד'. מִתְקִיִּים כְּאֵן "חֻק שִׁימוּר הַרְעִיּוֹנוֹת בְּהַלְכָה". בְּמִקְרָה זֶה הַדַּעַה הַדְּחוּיָה וְהַמּוּדַחֶקֶת מוֹעֲלִית מְחַדֵּשׁ וְהוֹפְכֶת לְמַנְהֵג הַרוּחַ.

⁴⁹ שֶׁבֶת כָּא ע"ב

הגמרא סברה להוכיח מההלכה ש"מצותה עד שתכלה רגל מן השוק", שיש חיוב על בעירת הנר במשך הזמן הזה. למאן דאמר "כבתה זקוק לה", פירושה של הברייתא הוא, שמשך זמן הבעירה שבו חייבים לחזור ולהדליק אם כבתה הוא "עד שתכלה רגל מן השוק". לפי הדעה הזאת, עיקר המצוה בנר חנוכה הוא בהארה לחוץ ופרסום את הנס כל עוד יש אנשים ברשות הרבים.

אולם הגמרא מתרצת את הברייתא גם אליבא דמאן דאמר "אין זקוק לה". שני תירוצים בגמרא, שיש ביניהם שוני מהותי:

א. "עד שתכלה רגל מן השוק" הוא פרק הזמן שבו ניתן להדליק נר ולקיים המצוה, ואין בכך קביעה לגבי משך זמן הבעירה כלל.

ב. "עד שתכלה רגל מן השוק" הוא שעור לכמות השמן שצריך לתת בנר בעת ההדלקה, אבל גם אם יכבה קודם לכן מתקיימת המצוה כהלכתה.

לפי הפירוש הראשון, עיקר מצוותו של נר חנוכה הוא בהארה ובראית האור ופרסום הנס, ולכן יש חשיבות לכך שהנר יודלק בעת שעדיין יש עוברים ושבים בחוץ היכולים לראותו. לפי הפירוש השני, עיקרה של המצוה הוא בהדלקת השמן, ולכן ניתן שעור לכמות השמן שצריכה להיות בנר, אך אין בכך אמירה לגבי משך הבעירה וההארה של הנר לחוץ.

הראשונים נחלקו בשאלה איזה מן התירוצים התקבל להלכה.

מדברי הרמב"ם משמע שהלכה כשני התירוצים, זמן ההדלקה מוגבל כתירוץ הראשון, וכמות השמן מוגדרת כתירוץ השני:

אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין. שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק, וכמה הוא זמן זה כמו חצי שעה או יתר, עבר זמן זה אינו מדליק. וצריך ליתן שמן בנר כדי שתהיה דולקת והולכת עד שתכלה רגל מן השוק, הדליקה וכבתה אינו זקוק להדליקה פעם אחרת, נשארה דולקת אחר שכלתה רגל מן השוק אם רצה לכבותה או לסלקה עושה.⁵⁰

לדעת רבנו תם אמנם לפי התירוץ הראשון אי אפשר להדליק אחרי שכלתה רגל מן השוק, כדעת הרמב"ם, אולם מכיון שיש בגמרא תירוץ אחר, יש מקום להסתפק שמא אין הלכה כתירוץ הראשון, ולכן אם לא הדליק רשאי להדליק גם אחרי הזמן.

דאי לא אדליק מדליק - אבל מכאן ואילך עבר הזמן. אומר הר"י פורת דיש לזהר ולהדליק בלילה מיד שלא יאחר יותר מדאי ומכל מקום אם יאחר ידליק מספק דהא משני שינויי אחריו. ולר"י נראה דעתה אין לחוש מתי ידליק דאנו אין לנו היכרא אלא לבני הבית שהרי מדליקין מבפנים.⁵¹

לפי רבנו תם והר"י, קיומו של התירוץ השני מאפשר להקל ולהדליק גם אחרי זמן שכלתה רגל מן השוק, הר"י מצרף לכך שיקול נוסף, שבזמנם לא הדליקו לחוץ אלא בתוך הבית, וממילא אין משמעות לעוברים ושבים.⁵²

דעה נוספת היא דעת הרמב"ן והרשב"א, הסוברים שאין לקבל את דברי הברייתא לפי הפירוש הראשון כהלכה מחייבת, הן לגבי התחלת הזמן והן לגבי סופו:

מסתברא דלאו עכובא היא לומר דקודם לכן אם רצה להדליק אינו מדליק, דהא ודאי אלו רצה להדליק מדליק סמוך לשקיעת החמה דהא איכא פרסומי ניסא... אלא ודאי מצוה קאמר, ואלו רצה להקדים עם חשיכה מקדים. אלא מיהו נראה מדברי הרב בעל הלכות דדוקא קאמר משתשקע החמה... והא נמי דקתני עד שתכלה רגל מן השוק, ופרישנא דאי לא אדליק מדליק. לאו למימרא דאי לא אדליק בתוך שיעור זה אינו מדליק, דהא תנן: (מגילה כ, א) 'כל שמצותו בלילה כשר כל הלילה', אלא שלא עשה מצוה כתקנה דליכא פרסומי ניסא כולי האי. ומיהו אי לא אדליק מדליק ולא הפסיד אלא כעושה מצוה שלא כתקנה לגמרי. וכ"כ מורי הרב ז"ל בהלכותיו.⁵³

לדעתם, פרק הזמן הנתון בברייתא הוא רק לכתחילה ולהידור מצוה, אבל מצות נר חנוכה היא כל הלילה. נראה, שלדעתם של הרמב"ן והרשב"א אין ה"פרסומי ניסא" לרבים תנאי מחייב בהדלקת הנר. מכאן מובן גם מדוע יוצאים ידי חובה אפילו אם מניחו על שלחנו ודיו, וגם מדוע ניתן להדליק בשעות מאוחרות.

בכל אופן, לכל הדעות, התירוץ הראשון מפרש ששעור הזמן של "עד שתכלה רגל מן השוק" נועד להגדיר את הזמן שבו צריך להדליק את הנרות, ואין הוא נוגע למשך הזמן של הבעירה.

⁵⁰ רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק ד הלכה ה

⁵¹ תוספות שבת כא ב

⁵² לשאלת חובת ההדלקה בחוץ ייחדנו את השעור על "מקומו של נר חנוכה".

⁵³ חרושי הרשב"א שבת כא ע"ב

יב.משך הבעירה

פירושו של התירוץ השני, "אי נמי לשיעורא", שני במחלוקת ראשונים. הפירוש המקובל הוא שמדובר על הכמות של השמן שצריך ליתן בנר:

שאר מפרשים כתבו שצריך ליתן שמן בנר בכדי שיעור זה וכן עיקר.⁵⁴

היות ותירוץ זה נאמר למאן דאמר "כבתה אין זקוק לה", המשמעות של נתינת כמות מסוימת של שמן איננה מובנת, שהרי אם אין אחריות על כך שהשמן ידלק עד שתכלה רגל מן השוק, מדוע צריך לשים בנר כמות שכזאת? הסבר לכך יכול להיות בהבנה שהצענו, שעצם הדלקת השמן היא כעין הקרבתו, וכמות השמן שבה מדובר איננה שיעור משך הבעירה, אלא שיעור בכמות ה"הקרבה". אמנם, כמות זו נגזרת מן הרעיון של משך הזמן ששמן זה ונר זה היו ראויים להאיר. אך ההארה עצמה איננה המצוה, כי אם הקרבת השמן. לרי"ף יש פירוש שונה ב"לשיעורא" וזו לשונו:

אי נמי לשיעורא (כלומר שצריך ליתן שמן לתוכו כדי שתהא דולק והולך עד השיעור הזה) היתה דולקת והולכת עד השיעור הזה ורצה לכבותה או להשתמש לאורה הרשות בידו:

הרי"ף סבור שה"שיעורא" אינו רק שיעור מינימלי לכמות השמן, אלא שהוא גם שיעור מירבי, מעבר לזמן "עד שתכלה רגל מן השוק" אין עוד חובה שידלק הנר. הראשונים שהביאו את דברי הרי"ף התמקדו בענין ההתקצות למצוה של השמן, כפי שיובא להלן. אולם בשלב זה עלינו לדון בעצם חידושו של הרי"ף, שמותר לכבות את הנר עם סיום הזמן. נראה שדעת הרי"ף דומה לדעת הרמב"ם בענין זמן ההדלקה. לשיטתם, אין שום משמעות לנר חנוכה אחרי שכלתה רגל מן השוק. והרי הוא כאתרוגים אחרי סוכות. הרמב"ם פסק, לפי התירוץ הראשון, שאחרי הזמן אין יותר מצוה להדליק, והרי"ף פסק, לפי התירוץ השני, שאחרי הזמן אין מצוה שידלק, שהרי אין כבר פרסומי ניסא, ואם כן אפשר לכבותו.

מכלל לאו אתה שומע הן: הרי"ף סבר שיש מצוה שהנר ידלק עד שתכלה רגל מן השוק, גם למאן דאמר ש"כבתה אין זקוק לה". אלא שמצוה זו נעשית בהדלקת כמות שמן כשיעור הזה בעת ההדלקה, ולא בדאגה מתמדת לדליקתו של הנר במשך כל פרק הזמן. אי אפשר לומר לדעת הרי"ף שיש כאן "הקרבה" של השמן, שאם כן, היינו אומרים שברגע הדלקת הנר נחשב שכל השמן כבר הודלק, ולא שייך לומר שמה שנשאר מותר בשימוש. צריך לומר שהרי"ף סובר שהשמן הוא תשמיש מצוה ולא תשמיש קדושה. ולכן כשעבר זמן המצוה, שוב אין בו מצוה והוא מותר לכל דבר, כשאר תשמישי מצוה. עם זאת, שיטת הרי"ף בענין זה שנויה במחלוקת, סביב השאלה מה מעמדו של מותר השמן.

יג. שאריות השמן

הגאונים והראשונים דנו בשאלה, מה יעשה בשמן שנותר בנר חנוכה. הרמב"ן מסכם את מחלוקתם: בתחילה מציג הרמב"ן את דעת האוסרים את השמן, ומסביר את נימוקיהם – במה שונה שמן זה משיירי מצוה אחרים, כגון נוי סוכה ונר שבת.

ומצאתי למקצת הגאונים ז"ל שאמרו שאם כבתה ונשאר שמן בנר ביום ראשון מוסיף עליו ומדליקו ביום שני וכן שאר הימים ואם נשאר בה ביום אחרון עושה לו מדורה ושורפו במקומו שהרי הוקצה למצותו. ואם קבלה הוא נקבל, ונאמר דלא דמי לעצי סוכה ולנויי סוכה שמתרין אחר החג משום דהתם מתחלתו לא נתנם אלא למצות החג ודעתו עליהן לאחר כך, אבל הכא דעתו היתה שיכלה כל שמן שבנר דלית הלכתא כרבי שמעון דאמר אדם מצפה אימתי תכבה נרו. הלכך מכיון שהוא נתנו והקצהו שיכלה במצוה נאסר לו לעולם כמי שהקדישו לשמים, ולא דמי לנר של שבת דלכולי עלמא מותר לאחר השבת דהוא אפילו בשעת מצותו משתמש בו, שלכך בא מתחלתו הלכך אין איסור הנאה חלה עליו.⁵⁵

לאחר מכן מציג הרמב"ן עמדה חולקת, שאיתה הוא מסכים:

ואמת הדבר שלא היה נראה כן לפי שלא נאסר בעוד שהוא דולק אלא משום בזוי מצוה וכיון שכבה בדיון הוא שיהא מותר שכבר נשלמה מצותו. ואפשר שזה דומה לסוכת החג ונוייהן שאע"פ שנפלה בחג אסורה דהכי מוכח במס' ביצה בפ' המביא (ל' ב').

אבל רבינו הגדול ז"ל כתב: "אי נמי לשיעורא" כלומר שאם היתה דולקת והולכת עד השיעור הזה ורצה לכבותה או להשתמש לאורה הרשות בידו. ונראה מזה שאם הותר בה שמן שמותר אפילו ביום ראשון לכבותה נמי ולהסתפק בשמן [ה]מותר שכיון שמותר להשתמש לאורה בעוד שדולקת כמצותה כל שכן שאם כבתה מותר. ואע"פ ש"ל הני מילי בשמן שהותר על השיעור אבל כבתה בתוך זמנה אסור לעולם שהרי הוקצה למצוה, ואינו נראה כן.

⁵⁴ המאירי על מסכת שבת כא ע"ב

⁵⁵ חידושי הרמב"ן לשבת כ"א ע"ב

מחלוקת הגאונים והראשונים בענין התקדשותו של מותר השמן שבנר קשורה אף לאותה מחלוקת בסיסית אם מצות נר חנוכה היא בהדלקת השמן או באור. אם הדלקת השמן היא עיקר, הרי שהשמן שבנר הוא מעין שיירי קרבן ואין מקום להתירו לשום שימוש אחרי שכבה כמו שאסור להשתמש בו בשעת בעירתו. אבל אם יש מצוה בהארת הנר, והשמן הוא רק מכשיר, אזי אם עבר זמן המצוה ועדיין נשאר שמן בנר, שמן זה יהיה מותר כמו שאריות הסוכה אחרי החג. כיון שכבר נעשתה בו המצוה ועתה הוא יכול להחשב לחולין, כי אין בו עצמו כל קדושה.

יד.סיכום – שימור הרעיונות

נר של שבת הוא נר שימושי. הוא מיועד להאיר את הבית בשבת ולהבטיח בכך "שלום בית". לשם כך יש לדאוג שהנר ידלק כראוי, וימלא את תפקידו, מבלי תקלות העלולות לגרום גם לחילול שבת וגם לכיבוי הנר. ולכן קבעה המשנה אילו שמנים ופתילות ראויים לנר שבת.

הדין של הסוגיה בהשוואה בין הפתילות והשמנים של נר שבת לאלו של נר חנוכה מצביע על השוני הקיים בין שתי המצוות. בנר חנוכה קיים ממד של קדושה שאינו קיים בנר שבת. המצוה של הדלקת נר חנוכה היא זכר לנס פך השמן שנעשה במקדש. ואפשר להקביל בין השמן של המנורה לשמן של הנר, ובין נר חנוכה למנורת המקדש. לפי התפיסה הזאת, באופן קיצוני, אפשר לומר שמעשה הדלקת הנר דומה להדלקת המנורה על ידי הכהן במקדש. הנר אינו מיועד להאיר כלל, מכיון שהקב"ה "אינו צריך לאורה", והמעשה דומה יותר להקרבת השמן. הגישה הזאת מובילה לכונן שהדלקה עושה מצוה, שיש להקפיד להדליק בשמן זית, שמותר השמן מקודש ואסור בשימוש, שאין צורך לדאוג שהנר ידלק היטב ויאיר היטב, כיון שעיקר המצוה נעשה כבר במעשה ההדלקה – ההקטרה. ועוד פרטים רבים שהוצגו במהלך הסוגיה.

הגישה האחרת לנר חנוכה, בקצה האחר, רואה את נר חנוכה כמצות חכמים שאין בה קדושה מעבר לערך המצוותי שלה. היא מדמה את נר חנוכה לסוכה ולולב.

הגישה שנר חנוכה דומה לנר המקדש, לא התקבלה בגמרא לא להלכה ולא לאגדה. גם את ההלכות שבהן יש נטיה לכונן של קדושה בנר, כגון האיסור להשתמש לאורו, העדיפו בגמרא לפרש בדרך של מצוה. יתכן, שהנטיה לכונן הזה נובעת מן החששות של "במתכונתה לא תעשה" – שבגללה אסרו לעשות כלים מעין כלי המקדש ומעשים דמויי עבודת המקדש בחולין שבחוף, ואיסור "נראה כקדשים בחוף", שבגללו אסור לאכול צלי בערב הפסח.

לפיכך, המגמה השלטת בסוגיה, בפירושה על ידי הראשונים ובפסקים המבוססים עליה, להצדיק את כל הלכות נר חנוכה בשיקולים של מצוה ולא של קדושה. המגמה הזאת הותוותה כבר על ידי שמואל ורב יוסף בגמרא, בשאלה "וכי נר קדושה יש בו" ובהסבר האיסור להרצות מעות בהקבלה לנוי סוכה ומצות כיסוי הדם. עם זאת, התודעה של קדושת הנר לא בטלה לגמרי, והיא שבה ועולה בפינות שונות של ההלכה והמנהג. כגון בשיטת הראשונים הסבורה שיש לנהוג קדושה במותר השמן, ובעמדתו של המהר"ל שהתקבלה כמנהג רווח בארץ ישראל כיום – להקפיד להדליק דווקא בשמן זית. בכך מתקיים העקרון של "אלו ואלו דברי א-להים חיים" באופן מיוחד: "חוק שימור הרעיונות" אומר שהדעה הדחיה אינה בטלה, היא נשארת לעולם ברקע, לפחות הלימודי והעיוני, ובסופו של דבר מוצאת לה את המקום בו היא צפה ועולה על פני השטח ומתקיימת גם למעשה.